

Razmišljanja o Kajuhu

Ob petdesetletnici smrti Karla Destovnika Kajuha so njegovi rojaki pripravili v Šoštanju manjši simpozij o poeziji padlega pesnika in o našem današnjem odnosu do njega, zvečer istega dne (22. 2. 1994) pa je bila v Velenju izjemno obiskana in odmevna akademija, posvečena Kajuhovemu spominu. Domačini so ob tej priložnosti izdali zelo lep pesniško dokumentarni album; tudi promocija te knjige v velenjski knjižnici je privabila številno občinstvo.

Za objavo v pričujoči številki smo odbrali tri prispevke s šoštanskega simpozija, ki vsak po svoje osvetljujejo naš odnos do pesnika; v tem primeru seveda pozitivno.

Ur.

Matjaž Kmecl

KAJUH, BALANTIČ, LITERATURA, POLITIKA IN LITERARNA VEDA

Ko je Slovenska akademija znanosti in umetnosti 20. in 21. januarja letos priredila velik simpozij ob petdesetletnici nesrečne Balantičeve smrti, se je to videlo s strokovnega vidika seveda popolnoma smotrno in dobro. Malo manj so ugajale precej številne aktualnopolitične intonacije, sporno pa se na koncu koncev zdi uvodno, sprotno in zaključno poudarjanje, da sta šele s tem simpozijem Balantič in Hribovšek »postala legitimen predmet slovenske literarne vede in slovenske literarne zgodovine« (po poročilu v Delu, 22.1., str. 6). Kajti kdaj pa postane poezija »legitimni predmet literarne vede«, v čem je ta legitimnost? S političnim pristankom ali s prepoznavanjem in presojo literarnega raziskovalca, da gre res za poezijo? Če drži to drugo, potem je Balantič »legitimni predmet slovenske literarne zgodovine« že kar lep čas; saj se je celo med referenti na simpoziju našel lep niz imen, ki so že celo po večkrat javno povedali svojo oceno Balantičevih pesmi. Koliko pozornosti so tem pesmim namenili s stališča in po pogledih literarne vede, je v razmerah večjega ali manjšega pritiska na vedo »od zunaj« bilo odvisno od njihovih vsakokratnih osebnih ali osebnostnih presoj in odločitev. Za prvi vtis zadostuje celo že kar mali leksikon Cankarjeve založbe o slovenski književnosti iz leta 1981, kjer so za dvajsetvrstično informacijo o Balantiču navedeni trije razmeroma obsežni in ne samo politični literarnozgodovinski portreti Franceta Balantiča kot pesnika in kot usode (V. Smolej, T. Kermauner, F. Zadravec, vsi že iz začetka ne najbolj »udobnih« sedemdesetih let). Zlasti Smolej je svojemu besedilu v sedmem zvezku Matičine Zgodovine slovenskega slovstva (1971) dodal precej natančno bibliografijo; v njej morda še najbolj manjka Slodnjakova opredelitev Balantičeve poezije v Geschichte der slowenischen Literatur (Berlin 1958), ki je ob svojem času spodbudila značilno kritično

sodbo. Kako je bilo z Mejakovo razpravo ob prvem poskusu natisa Balantičevih pesmi v matični Sloveniji, je znana zgodba; vsekakor pa ostaja dejstvo, da je delo opravil kritik, ki je sicer veljal za nekakšnega političnega pooblaščenca v tako delikatnih zadevah in da je zaradi nenadne zaostritve političnih razmer šla že natisnjena knjiga v rezance oziroma na odpad (ne prva ne zadnja v zgodovini slovenske književnosti) in da je luč sveta ugledala šele precej kasneje, pa še zmeraj deset let pred uvodoma omenjenim simpozijem, to je 1984.

Tisti, ki je kdajkoli mislil, da Balantič ne more biti legitimen predmet literarne vede, je mislil politično, tudi če ni bil politik, in je iz pesnika delal nazorsko institucijo in politični emblem. Marjan Tršar je na simpoziju poročal, da se je vprašanje za Balantiča začelo že zelo zgodaj, ob interni oceni njegove prve pesniške zbirke, ki jo je za morebitnega založnika Ljudsko knjigarno pripravil kanonik dr. Alojzij Odar; v njej je stalo, da je nekaj pesmi perverznih, seksualnih in amoralnih (podobno poroča tudi Viktor Smolej). Že od te ocene naprej je, kot je pokazal Paternujev referat, Balantič poezijo postopoma preusmerjal proč od modernega subjektivizma in njegove lirske imanence v mislečo oznanjevalnost in religiozno kontemplacijo, ki je bila humus za pesniški presih (prim. Književni listi, 27.1., Delo, str. 13, 14).

Toda ni namen tega poročila govoriti o Balantičevem simpoziju, temveč o razmerju med literaturo, literarno vedo in politiko glede na preprosto dejstvo, da SAZU ni pripravila še enega, lahko bi rekli zrcalnega simpozija – ob petdesetletnici smrti Karla Destovnika Kajuha, pač pa to nekako prepustila občini Velenje in borčevski organizaciji, kot da gre za občinskega ali vojaškofrakcijskega pesnika. S tem je potihem pristala na nekaj, kar je sicer bilo osrednja polemična poanta strokovnega zborovanja o Balantiču – saj v zadnjih desetletjih niso politične institucije napravili samo iz Balantiča, temveč tudi iz Kajuha. Skoraj pol stoletja sta nesrečna mladeniča v slovenskih javnih, pa celo literarnozgodovinskih razpravljanih nastopala kot nekakšna odbojna ali vsaj popolnoma različna dvojčka, ki so ju vseprek postavljali za zgled ali za svarilo. Še več: na njunih grobovih in v njunem imenu so se dogajala obračunavanja najrazličnejših vrst. Zdaj bi bilo seveda dobro, da bi učena ustanova v trenutku, ko je enega po lastni izjavi »legitimizirala« ali »kanonizirala«, povedala, kaj pa z drugim; ali je njegova poezija samo politično napihnjen balon ali pa je le vredna resne strokovne obravnave. Spričo interesnega navala na simpozij o Balantiču je bil občinski o Kajuhu strokovno zelo astenično obiskan, ob vsem spoštovanju do vseh, ki so se na njem zbrali. Ali to pomeni, da je zadeva Kajuh literarni vedi popolnoma jasna ali pa nezanimiva? In ali je mogoče z novo politično kretnjo ali celo obstrukcijo dvopesniško emblematiko vzdrževati naprej, le da zdaj z zamenjanimi kvalifikacijskimi znamenji?

Naj tega nihče ne razume kot poskus diskvalifikacije simpozija o Balantiču, temveč kot premislek o tem, koliko se zmore današnja slovenska literarna veda otresati starih šimeljnov, starih obrazcev. – Ob tem bi rad spomnil predvsem na dve stvari.

1. Do prvega, kratkega, vendar ostrega spopada za tkim. legitimizacijo Balantičeve poezije v povojnih matičnih razmerah je prišlo že nekaj let po drugi vojni. Na drugem posvetovanju mladih piscev spomladi 1950 v Ljubljani je to poezijo izrecno branil predvsem Jože Šmit, toda tudi Filip Kumbatovič Kalan; iz zapisanih poročil je mogoče razbrati, da je med 60 udeleženci vladala tudi sicer razmeroma glasna naklonjenost do njegovih pesmi. Tisti, ki so nasprotovali, ne bom jih imenoval, pa so ga odklanjali prav z nekakšno samoumevno reverzibilnostjo, zamenljivostjo političnega in poetičnega, kakršna je značilna za tisti (in tudi kasnejši) čas; na primer: »S

čisto človeškega, z moralno-etičnega stališča bolj cenim navadnega borca-partizana kakor še tako talentiranega človeka, ki pa je služil sovražniku, uničevalcu našega naroda!« Ali: »...Ko Balantič izgoreva v svojem ekspresionističnem odmikanju, so naši partizanski pesniki ustvarjali sredi bojov vse drugačno pesem. Pri Balantiču se naši mladi pesniki prav gotovo nimajo česa naučiti.« In podobno (Mladinska revija 1949/50, prim. še posebej strani 442–452). – Po literarni plati je Balantič vznemirjal še posebej s formo, mladi pa so ga imeli deloma za intimno, tiho zastavo proti očitkom, da je poezija v »lepih posodah z nežlahtno vsebino« »amoralna«. Prav takrat je bila poosebljen pojem nove »dekadence«, ki se pač ni hotela udinjati dnevnih politiki, Ada Škerl, ki so ji tudi neposredno očitali balantičevstvo. Jože Smit pa je v neposredni bližini svoje intervencije glede Balantiča vzkliknil nekaj, kar po otroško čisto kaže značaj zunanega nasilja nad poezijo: »Iz lastne izkušnje pa vem, ker sem prišel pisati pred vojno in med njo, da sem imel težko stališče. Prej sem v svojih pesmih Jezusa in Marijo na pomoč klical, sedaj pa naj bi se bil kar naenkrat na kramp in lopato spravil.« Hkrati so poskušali vsaj malo nevtralizirati ambicije političnega intervencionizma z značilnim sklicevanjem na političnoideološke avtoritete, pred katerimi bi moral umolkniti vsakdo, na primer na Lenina: »Včeraj sem slučajno prebral v časopisu 'Izvestja' pesem Majakovskega 'Sestankarji'. Ne štejem se med častilce njegovega pesniškega talenta, toda obenem popolnoma priznam svojo nekompetentnost na tem področju. Vendar že dolgo nisem občutil takega zadovoljstva v političnem in administrativnem smislu. V svoji pesmi Majakovski neusmiljeno zasmehuje sestankarje in se norčuje iz komunistov, ki neprestano zasedajo in sestankujejo. Ne vem, kako je v pogledu poezije, toda kar se tiče politike, jamčim, da je to popolnoma pravilno« (o.c. 387). Navedek iz Lenina je bil seveda namenjen prisotnemu ministru in vsej politični sferi, češ celo Lenin je priznal, da se na poezijo ne razume – ločujte med poetičnostjo in političnostjo! – Istočasno je v Slovenskem poročevalcu France Novšak omenjal Balantiča in Kajuha v eksemplični navezi, kaj in kako se s sme ali ne sme. Kajuh se je takrat in še tudi kasneje zdel že s svojo življenjsko usodo pa tudi z aktivističnim delom svojih pesmi, s socialno odprto poetiko za politoficialno literarno doktrino priporočilni vzorec skoraj brez napake, in Balantič obratno – resnična poezija pa ni ne pri enem ne pri drugem nikogar prav preveč zanimala. Kajuh je tako postal etabliрана vrednota, Balantič pa potajena zastava mnogih disidentov v generacijah, ki so sledile. Toda to samo po sebi še prav nič ne pove o vrednosti in pomenu njune poezije; navsezadnje je tudi iz NOB do danes registriranih vsaj 10.000 verzifikacij, pa jih vseh povprek – samo zato, ker so nastale v NOB – nihče ni nikoli povzdigoval kot umetnost. Po svoje se je enako godilo Balantiču; morda celo huje, ker sam nikoli ni napisal niti enega samega socialno aktivističnega verza, pa je vseeno zelo dolgo plapolal na političnih zastavah.

Prvo literarnozgodovinsko odmerjeno sodbo o dvojici in vprašanjih, ki jih oba pesnika s svojo hkratno zgodovinsko in literarno prisotnostjo odpirata, je potem zapisal Anton Slodnjak v že omenjeni nemški Zgodovini slovenske literature 1958. Obema je namenil domala enako odmerjeno število vrstic, Balantiča označil za komplicirano naturo, v kateri sta se na življenje in smrt tepla religiozno in socialno, zato je bilo pesnjenje zanj predvsem religiozna dejavnost, v kateri bi želel s pomočjo Boga odkriti korenine svoje nenehno ogrožene eksistence, s Sonetnim vencem iz 1944 naj bi končno dosegel človeško odrešitev in umetniško samopotrditev. – Kajuhove pesmi pa po Slodnjaku stoje polne svetlega upanja v velikanski opoziciji do mračno plamtečih vizij strahu pri Balantiču. Po njegovem njuna antipodna lirika bolj kot karkoli drugega kaže slovenski literarni razcep med drugo svetovno vojno

(A.Slodnjak, *Geschichte der slowenischen Literatur*, 1958, Berlin, str. 346). – Deset let kasneje (1968) je isti avtor v Slovenskem slovstvu Balantiču namenil nenavadno veliko prostora, enkrat več kot Kajuhu, in svojo pozornost posvetil razmeroma obsežni estetski in idejni predstavitvi njegove poezije: zdi se, da je šlo za strokovno moralno odločitev, za bolj ali manj demonstrativno poantiranje avtorja, ki je dejansko ostajal na periferiji literarnozgodovinske (ne)pozornosti (prim. str. 461–63, 465–467).

Takšno vztrajno povezovanje in navajanje obeh imen in njunih poezij bi torej ob enem simpoziju narekovalo še drugega, potem pa bi oba pesnika lahko dokončno pospremili ločena in vsakega posebej v literarno, torej ne politično zgodovino. Ker se žal to ni zgodilo, ostaja sicer lepo strokovno dejanje, kakršen je bil simpozij o Balantiču, imanentno v dosedanjih politizacijskih kolesnicah – precej zamujena priložnost, da se literarna veda končno znebi vsaj nekaj sicer bolj ali manj vsiljenega, na vseeno preposlušno privzetega balasta.

Če lahko ob današnji priložnosti dodam svoj pogled na še zmeraj neopravljene raziskave Kajuhovih verzov, bi rekel vsaj to, da l. še zmeraj čaka na pretres ogovorni značaj te lirike, razmeroma redek v slovenski literaturi, njena vložičnost, in s tem v tesni zvezi intimna retoričnost kot osnovna naravnost izpovedovanja, stilni značaj njegovega »nežnega revolucionarstva« (Slodnjak), in 2. da bo treba strožje kot doslej razbirati pomen njegovega pesništva po relativno majhnem, vendar toliko tehtnejšem korpusu pesmi – v obsegu, kot ga je precej določil že sam za znamenito ciklostilno zbirko iz snežniških gozdov, ali kot jo je po njegovi smrti pripravil Mile Klopčič, leta 1949 pa že skoraj preveč razširil Dušan Moravec. Tudi njegovi poeziji je politizacija namreč prizadejala škodo in nadlego, vendar ne s premolkom, temveč s posvečevanjem prav vsega, kar je napisal, do zadnjega učnega verza – torej z zamenjevanjem estetskih in tematskih kvalitet oziroma s prepoudarjanjem ideologije. Naj nikogar ne skrbi, četudi po strožjem pretresu ostaja v relevantnem žarišču literarnozgodovinskega opazovanja poslej samo še 20, morda 30 pesmi; njihova in Kajuhova cena ne bo s tem prav nič manjša; Gestrn ostaja v slovenskem literarnem spominu z eno samo pesmijo in Vladimir Vidrič velja s 25 pesmimi za klasika sodobne hrvaške lirike.

2. Drugo vprašanje, ki se odpira ob Balantiču in Kajuhu na ves glas, pa je za slovensko literarno vedo strateške narave. Zdaj je končno že čas, da se počasi otrese svoje mladonacionalne oziroma narodnoaktivistične obremenjenosti. Mladoevropska literatura se je pred dvesto leti, v času oblikovanja modernih narodov, do velike mere generirala kot nacionalnopolitični instrument ali celo medij; podobno velja za nacionalno literarno zgodovino. Pesniki so takrat po vrsti bili glasniki nacionalnih interesov, romanopisci dokazovalci duhovne panoramitčnosti in vsakršne druge zmogljivosti naroda, iz katerega so prihajali. – Poprej se je političnost literature skrivala za posredno delujočimi normami: v komediji ni smela biti glavna smešna oseba nobena družbeno ugledna in visoko stoječa osebnost, v tragediji pa mož, ki stoji pred zadnjimi vprašanji življenja in smrti, ni smel biti plebejec – tako, z razlikovanjem med visoko in nizko literaturo, se je ohranjala avtoriteta esteblišmenta, hierarhičnost družbe; v predrevolucijski Franciji so tisti, ki bi se pregrešili zoper takšna pravila, tvegali dolgotrajne zapore. Oficialna Kranjska ni za Linharta po njegovi smrti hotela slišati nič zato, ker je neusmiljeno bril norce iz deželnih gospodov, kakršen je bil na primer Tulpenheim.

Meščanska romantika pa je odprla vrata politiki v literaturi na stežaj in neposredno. Pri tem ni treba misliti na preproste hvalnice, ki so nastale po naročilu ali tudi iz resnične človeške hvaležnosti, kot jo je napisal Prešeren Hradeckemu ali

Levstik v posebnem trenutku celo tistemu Costi, ki mu je zabrusil, naj »pogine kot pes«, ali Zupančič različnim potentatom – temveč na Elegijo svojim rojakom, Novo pisarijo, Sonetni venec, Krst in druge pesnitve, če obstanemo samo pri Prešernu. Vsekakor se je zdelo in se še danes zdi to normalno; literatura s svojo nujno socialno valentnostjo ne more za ta del ostajati deviška. Hujše pa je in problem nastane, kadar postane takšna njena funkcija osrednje aksiološko, kritiško merilo; ko začenja vrednotenje v literarni kritiki in literarni zgodovini samoumevno na njen račun izločevati ali vsaj zapostavljati vse drugo, predvsem seveda estetsko literarno imenico. Najprej samo za sproti, v prestižnih odnosih med posamezniki in skupinami, potem pa se po mostu komodnosti in oportunizma rado prenese tudi v literarnozgodovinske ocene.

Z reverzibilizacijo meril in vrednot so na primer v 19. stoletju vsaj začasno pesniško zasloveli Razlag, Toman, Vilhar, tudi Koseski in še številni, danes pozabljeni verzekovci, toda hvala ali graja te vrste je zmeraj spet bolj ali manj udarno pljusnila tudi v literarnozgodovinske opredelitve. – Boj med mlado- in starslovinci in sprotne strasti so s svojimi formulacijami v marsičem vplivale celo na tako resne literarne zgodovinarje, kakršen je bil Ivan Prijatelj; podobno velja za merjenje moči med liberalci in klerikalci – hrup, ki so ga vzdigovali mahničevci na eni in tavčarjevski fundamentalisti na drugi strani, je v svojem času kot težka prevleka legal na literarno zgodovino. Avtor ene najobsežnejših, čeprav netektonično pisanih zgodovin slovenskega slovstva Josip Marn je v drugi polovici 19. stoletja sproti, ob vsej podatkovni pedantnosti, mimogrede oplazil kakšnega svojega »klienta« z vzdevčno političnopolemično diskvalifikacijo – Levstika na primer z »liberaluhom«. Kronski primer iz polpreteklega časa je bila znana Pirjevčeva kritika že omenjene Slodnjakove literarne zgodovine v nemščini – v njej je kritik brez prave siceršnje potrebe, če izvezamo politično motivacijo, odprl daljnosežno polemiko o tem, ali je Cankarjev Hlapec Jernej prepesnitev Marxovega Komunističnega manifesta (prim. NR 1959 v nadaljevanjih).

Na dnu vsega tega je seveda predstava o služnostnem značaju literature – ne samo pri nas, predstava je notorična, trajna in globalna: literatura pač služi večni resnici (in potem zakrni v religioznem aksiomatizmu); ali revoluciji, tej in oni (in se razredči ter končno razblini v propagandizmu); ali interesom te ali one družbene skupine (in čez glavo potone v več kot minljivem aktualizmu). Prav teh reči si je iz bolj ali manj upravičenih razlogov tudi slovenska literatura v preteklosti nabrala kot berač uši; prek nje pa literarna veda. – Toda naj se povrnemo k aktualni temi: Ob Balantičevem simpoziju naj bi vendar vsi stari razlogi za literarnozgodovinski oportunizem odpadli; postali smo samostojna, svobodna država, odprta demokracija. Ne samo Balantiča in Kajuha, vso literarno preteklost bi morala veda, ki količkaj da na svojo avtonomnost, premotriti razbremenjeno, z novo, neslužnostno samozvestjo.